

JOSIP LISAC

Sveučilište u Zadru

Odjel za kroatistiku i slavistiku

Obala kralja Petra Krešimira IV 2, HR – 23000 Zadar

jlisac@unizd.hr

ČAKAVŠTINA KAO JEZIK PISMENOSTI I KNJIŽEVNOSTI OD SREDNJEG VIJEKA DO DANAS

U radu se obrađuje sudbina čakavštine u hrvatskoj pismenosti i književnosti od srednjeg vijeka do danas. Ističe se da je narodni hrvatski jezik u srednjem vijeku obično čakavski, nerijetko s kajkavskim, rjeđe sa štokavskim infiltratima, a javljaju se i štokavski tekstovi, osobito na dubrovačkom području. Kao hrvatski književni jezik tada redovito funkcionira i latinski i starocrkvenoslavenski. U teškom 16. stoljeću ostvareni su u književnosti izvanredni rezultati, pa je tako i u čakavaca, koji već tada pišu pod štokavskim utjecajem, te već to govori kakva će biti hrvatska jezična budućnost, koju je u 17. stoljeću točno predvidio paški čakavac Bartol Kašić. Na početku 17. stoljeća Baraković je posljednji znatni čakavski pjesnik prije pojave dijalektalnih autora (Nazor i drugi) u 20. stoljeću. Ipak i u 17. stoljeću još ima dosta čakavskih tekstova, a oni se javljaju i u Gradišću (Mekinić). Nakon sredine 18. stoljeća čakavsko pisanje izvan Gradišća gotovo je potpuno zamrlo, a u 19. stoljeću rijetka su djela pisana čakavski. U 20. stoljeću izrazite su vrijednosti brojna djela hrvatske dijalektalne književnosti, pa i ona pisana čakavski.

KLJUČNE RIJEČI: *čakavština, standardni jezik, dijalektalna književnost.*

Razumije se samo po sebi da se u kratku radu o čakavštini kao jeziku hrvatske pismenosti i književnosti tijekom dugih stoljeća ne može reći ono što bi se moglo reći u opsežnoj ili u sažetoj monografiji, ali mi se čini sasvim jasnim da se takva posla valja prihvatiti s dobrim razlozima, a među njima svakako ne bi bio pokušaj izdvajanja čakavskoga pisanja iz cjeline hrvatske pisane komunikacije i iz hrvatske umjetnosti riječi. Kako nam do takva izdvajanja nije ni najmanje, usmjerit ćemo svoj pogled mnogima što su jednim od hrvatskih narječja pisali stoljećima i brojnim što su uporno prikupljali znanja i o čakavskim govornim idiomima i o čakavskom pisanju, često najtješnje vezanu za živu komunikaciju s pisanjem ostalim, nečakavskim hrvatskim idiomima. Od "dragoga kamena" hrvatskoga jezika do danas *korugva nam čuhta*. Baveći se *Bašćanskom pločom* "dragi kamen" hrvatskoga jezika spominjao je Stjepan Ivšić. *Korugva nam čuhta* dio je stiha glasovitog Ujevićeva soneta *Oproštaj*.

Dakle, poći nam je od *Bašćanske ploče*, koju su proučavali mnogi od Vatroslava Jagića i njegovih prethodnika do današnjih proučavatelja, da tako pojednostavljeno kažemo, kojom su se nadahnjivali Silvije Strahimir Kranjčević, Vladimir Nazor, Josip Pupačić i drugi, kojom su se inspirirali skladatelji kao Ljubo Kuntarić i ini (Frangeš 2005: 9-17), pa da u tom tekstu i mi prepoznamo hrvatskostaroslavenski jezik, dakle, starocrkvenoslavenski jezik s nešto narodnih hrvatskih elemenata, upravo čakavskih (Damjanović 1995: 51-62), također književno djelo (Stamać 1987), kako je danas već općenito poznato. Mnogi srednjovjekovni tekstovi drže se hrvatskostaroslavenske norme, brojni čakavske norme, mnogi su hibridni, s ukrštanjem crkvenoslavenskoga jezika i organskih čakavskih idioma. Narodni hrvatski jezik pisane komunikacije tadanjega vremena obično je čakavski, nerijetko čakavski s kajkavskim, rjeđe sa štokavskim infiltratima, a javljaju se i štokavski tekstovi, osobito na dubrovačkom području (Malić 2002; Damjanović 2008). Kao hrvatski književni jezik redovito funkcionira i latinski i starocrkvenoslavenski jezik (Hercigonja 1994). Dakle, srećemo već tu čakavicu kao osnovicu hrvatskoga jezika, ali i tronarječnost u okviru koje se izgrađuje zajednički kulturni leksik i frazeologija. Takvu čakavsku temeljnost s upadicama kajkavskim i znatnim štokavskim udjelom poremetila je povijest. S osmanlijskim ratovima i onim što su oni donijeli čakavština je izgubila mogućnost da za sva vremena bude hrvatski standardni jezik, a naravno je da bi taj standardni jezik imao i ostalih (kajkavskih, štokavskih) hrvatskih narječnih osobina. Prisjetimo li se poznate veze čakavske srednjovjekovne pjesme iz prve hrvatske pjesmarice i Krležinih *Balada Petrice Kerempuha* (Katičić 1986: 157-169), jasno ćemo i na tom primjeru vidjeti koliko su opravdane riječi o srednjovjekovnoj književnosti kao temelju ukupnoga kasnijeg razvića hrvatske književnosti i hrvatskoga jezika. *Povaljska listina, Vinodolski zakon, Istarski razvod, Prvi vrbnički brevijar, Šibenska molitva, Red i zakon*, već spomenuta *Pariška pjesmarica, Liber de simplicibus, Žića svetih otaca, Petrisov zbornik, Poljički statut, Lekcionar Bernardina Splićanina, Spovid općena*, sve su to dragocjenosti hrvatskoga srednjega vijeka (Bratulić – Damjanović 2005), u cjelini ili dijelom čakavska ostvarenja. Dragocjene su osobito hrvatske inkunabule, *Misal po zakonu Rimskoga dvora* i druge, a dubrovački spomenici (*Prvi vatikanski hrvatski molitvenik* i *Akademijin dubrovački molitvenik*) nastali su štokavljenjem čakavskih ikavskih predložaka. Svoje prvo bujanje crkveni teatar doživljava u Zadru i okolici odakle se proširuje na sjever do Kvarnera i Istre te na jug do Budve, prodirući postupno i prema unutrašnjosti. Počevši već od Picićeve (Rapske) pjesmarice *Plač Marijin* prepisuje se, varira i razgranava u različitim sredinama na Jadranu, i to tako da iz pojedinih varijanata izbija dijalekatsko stanje određenih ambijenata, razumije se, uz nedomaće elemente, tj. djelovanje pisane tradicije. U našoj baštini plačevi imaju znatnu tradiciju, pri čemu osobito valja spomenuti Kneževićev, jer je objavljen vjerojatno u kojih stotinu izdanja. Petar Knežević bio je u 18. stoljeću štokavac ikavac (*Zbornik o Petru Kneževiću*), ali u njegovu plaču ima i čakavskih elemenata, čemu je možda doprinio i plač fra Marka Marulića Splićanina iz 17. stoljeća pod naslovom *Navišćenje muke Isusa Spasitelja našega*, vjerojatno uz ostalu stariju baštinu. Hrvatska crkvena prikazanja su osjetne važnosti i po značenju utjecaja na Mavra Vetranovića, na Stipana Margitića i na Andriju Kačića Miošića, pa imaju stanovita utjecaja i na zametanje i na rani razvoj novoštokavskoga hrvatskoga jezičnog standarda. U

temelju srednjovjekovnih dramskih tvorbi pretežno su bila dva velika čakavska dijalekta, srednjočakavski (ikavsko-ekavski) i južnočakavski (ikavski) dijalekt (Lisac 1994: 9-23).

Teške promjene nastupile su sturskom agresijom, međutim, kasnosrednjovjekovni razvoj bio je utjecajan i u novim renesansnim vremenima, petrarkističkim, u stvaralaštvu rascjepkanu na pojedine gradske jadranske cjeline, pa je od čakavskoga Zadra do štokavskoga Dubrovnika pjesnički jezik bio jedinstven, kako god bio dijalekatno određen. To je doba u povijesnom smislu bilo strašno i katastrofalno, ali je u razvijenim gradskim središtima dalo izvrsne rezultate, kakvi se nikad više u međunarodnim razmjerima ne će doseći (Franičević 1983). Dakako, tu je izvanredno važna velika Marulićeva osoba u Splitu, ali su bitni i drugi čakavci, Lucić, Hektorović, Pelegrinović i Benetović na Hvaru, Zoranić, Karnarutić i drugi u Zadru, pojedinci na Korčuli, u Trogiru, u Šibeniku i drugdje, kao i brojni Dubrovčani, među kojima je u Šiška Menčetića i Džora Držića bilo i dosta čakavizama i ikavizama, a u Marina Držića (koji također u dijelu opusa ima dosta čakavizama i ikavizama) dosegla je hrvatska književnost neslućene umjetničke vrijednosti. Veliki rezultati pisaca čakavaca ipak su pokazivali već u doba neospornih uspjeha kakva će biti budućnost (Brozović 1969: 484). Uglavnom svi čakavci pišu pod štokavskim utjecajem, dok čakavski utjecaj u Dubrovniku nazaduje. Među čakavcima kod mogućnosti izbora pobjeđuju uglavnom one osobine koje su ujedno štokavske, ne one koje su samo čakavske. Tako će npr. u Zoranića tridesetih godina 16. stoljeća štokavska komponenta biti slabija no u Barakovića na početku 17. stoljeća, a i u kajkavaca već u počecima njihove književnosti možemo uočiti upravo štokavljenje, kako je to izrazio Franjo Fancev (1933: XX). Potkraj 16. stoljeća i Zadranin Šime Budinić usmjeruje se u *Sumi nauka krstjanskoga* ijekavskoj štokavštini (Vončina 1988), prije njega Splićanin Aleksandar Komulović. Tako onda sasvim logično djeluju misli paškoga čakavca Bartola Kašića već u 17. stoljeću da hrvatski književni jezik treba biti "najopćeniji" govor, tj. štokavica. Ipak on u prvoj hrvatskoj gramatici 1604. ne opisuje samo štokavski govorni tip nego i čakavski, kao što potkraj 16. stoljeća Šibenčanin Faust Vrančić u prvi hrvatski reprezentativni rječnik unosi mnogo i čakavskih i štokavskih primjera, pa i poneki kajkavski (Lisac 2004: 9-44). I poslije će u hrvatskoj leksikografiji biti puno čakavizama, npr. u Ivana Tanzlingera Zanottija, Josipa Jurina ili u Pavla Rittera Vitezovića. U 16. stoljeću puno čakavštine nalazimo u tronarječnom jeziku protestanata Antuna Dalmatina i Stjepana Konzula, u Nikole Dešića, u Ferenc Črnka, ali u 17. i 18. stoljeću mnogi čakavci pišu barem djelomice štokavski ili nastoje pisati dubrovački, npr. Petar Kanavelić, Jerolim Kavanjin, Ivan Ivanišević, Andrija Vitaljić, Ivan Dražić. U doba dok u domovini čakavština počinje silaziti sa scene ipak se taj idiom javlja drugdje, među gradišćanskim Hrvatima, gdje u protestanta Grgura Mekinića na početku 17. stoljeća imamo idiom blizak tronarječnoj koncepciji književnoga jezika. Čakavice će u Gradišću biti i dalje, sve do Mate Meršića Miloradića na početku 20. stoljeća, a čakavski se pjesnici javljaju i u novije doba, i to ne samo u Austriji (npr. Peter Tyran) nego i u Madžarskoj (Matilda Bölcs npr.), u Slovačkoj (Viliam Pokorný), a javljaju se i autori iz Moravske. Neki su od njih dijalektalni pjesnici, neki su predstavnici retardacijske književnosti u dijaspori, prema terminologiji Dalibora Brozovića (Brozović 1986). Vrijedno je spomenuti da se gradišćanskohrvatska čakavština na početku 19. stoljeća javlja i kao jezik prevođenja, a riječ je o Šimunu Palatinu koji je priredio djelo *Horvatcki*

Virgiliuš (Benčić 1998: 237). Danas je gradišćansko-hrvatski književni jezik čakavske fizionomije, ali s nedostatcima u standardnosti.

Na početku 17. stoljeća Juraj Baraković posljednji je znatni čakavski pjesnik prije pojave dijalektalnih autora u 20. stoljeću. *Pištola i evanđelja* Bosanca Ivana Bandulavića iz 1613. važan su štokavski lekcionar, ali i s nešto čakavskih osobina iz starijih lekcionara. U 17. stoljeću čakavskoga pisanja ima sve manje, ali se još dugo u tom razdoblju javljaju dosta brojni tekstovi što čuvaju kontinuitet čakavskoga književnog jezika (Kapetanović 2003), npr. *Navišćenje divice Marije Sabe Mladinića* (drugo desetljeće 17. stoljeća), *Murat Gusar* Marina Gazarovića (1623.) i *Historija od Filomene* Ivana Zdranina (1650.). Dakle, u barokno doba čakavsko stvaralaštvo izrazito slabi dobro se ipak čuvajući npr. na riječkom području; 1693. izlazi molitvenik *Brašno duhovno* Riječanina Nikole Hermona objavljen u Ljubljani. Razumije se, čakavskih elemenata ima mnogo u pripadnika tronarječne koncepcije (Vončina 1988: 211-246), Franje Glavinića, Petra Zrinskoga, Ane Katarine Zrinske, Frana Krste Frankopana, Ivana Belostenca itd. Nakon sredine 18. stoljeća čakavsko pisanje izvan Gradišća gotovo sasvim zamire, a Senjanin Matiša Kuhačević (1697–1772) bio je posljednji veći čakavski pisac toga doba. Ipak ne zanemarujemo djela kao što je *Pobožnost križnoga puta* iz riječkoga ambijenta (Holjevac 2007). Razumije se, čakavsko stvaralaštvo nalazimo i u okviru folklorne (usmene) književnosti, gdje ne nalazimo samo brojne čakavske zapise iz raznih krajeva već i prave bisere hrvatske književnosti kao što su bugarštice u Petra Hektorovića i u Jurja Barakovića. Uvijek je, dakako, bilo i nebeletrističke pisane jezične prakse, npr. dosta pravnih čakavskih tekstova.

U 19. stoljeću čakavizmi postoje iz stilističkih razloga npr. u prozi Adolfa Vebera Tkalčevića pisanoj standardnim jezikom. Djela pisana čakavski u tom su stoljeću rijetka; takva je npr. komedija Istranina Matka Laginje *Šilo za ognjilo* (1882.). Laginja i u basnama kombinira čakavske i štokavske osobine (Lukežić 1996), uostalom, kao i Ivan Mažuranić u početcima svoga rada (*Pisma od Vinodolca školana* iz 1830.). Čakavica se javlja i kao jezik školskih priručnika (*Peti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*, 1: 299-308). Napominjem da je čakavske publicistike već u 19. stoljeću bilo dosta, osobito na riječkom i splitskom području.

Obično se prvom čakavskom dijalektalnom pjesmom drži *Galijotova pesan* Vladimira Nazora, bračkoga čakavca koji je propjevao kastavskom čakavštinom na početku 20. stoljeća, ubrzo nakon Matoševa kajkavskog *Hrastovačkog nokturna*. I u djelima pisanim hrvatskim standardom naći ćemo u Nazora obilje čakavskih izražajnih vrijednosti (Katičić 1986: 88, 154). Štokavac Tin Ujević ispjevao je dvije pjesme u staroj čakavštini povodeći se za Marulićevim i Zoranićevim jezikom, a njegovu marulićevskom sonetu *Oproštaj iz Hrvatske mlade lirike* (1914.) pripada posebno mjesto u cjelini hrvatske poezije. Prvu knjigu čakavskih stihova objavio je 1927. u Šibeniku Hvaranin Pere Ljubić (*Bodulske pisme*), a ubrzo su se pojavile i zbirke Drage Gervaisa i Mate Balote (Stojević 1987). Čakavski su pjesnici predstavljeni u Tadijanović-Delorkovoj *Hrvatskoj modernoj lirici* (Zagreb, 1933) i u antologijama čakavske lirike što su uslijedile, među kojima valja izdvojiti Jelenovićevu iz 1961. i Stojevićevu iz 1987. i 2007. Istaknuti čakavski pjesnici također su Drago Ivanišević, Šime Vučetić, Marin Franičević, Nikola Bonifačić Rožin, Jure Franičević Pločar, Zvane Črnja, Zlatan Jakšić, Nikola Kraljić, Ante

Toni Valčić, Tonči Petrasov Marović, Miroslav Sinčić, Zvonimir Mrkonjić, Ljubo Stipišić Delmata, Damir Sirnik, Danijel Načinović, Petar Opačić, Jurica Čenar, Jadranka Prša, Marina Čapalija, Siniša Vuković i drugi iz raznih čakavskih strana. Ne ulazeći u mnoga moguća pitanja, ističem i istaknutiju prozu (uključujući roman!) pisaca kao što su Ante Katunarić, Marko Uvodić Splićanin, Ante Ciliga, Ivan Kovačić, Miljenko Smoje, Franjo Matetić, Slavko Govorčin, Milan Rakovac i Nikola Petković. Dramskim radom istakli su se Šime Kulišić (*Iški kralj*, Split, 1979) i Joško Božanić (*U sjeni Green Hilla*, Split, 2001). Božanić prikazuje život Komižana u Kaliforniji, s tamošnjim osobujnim jezičnim izrazom. Izvanrednu uporabu čakavštine u djelima pisanim standardnim jezikom nalazimo u opusima Ranka Marinkovića (osobito *Poniženje Sokrata*), Slobodana Novaka (poglavito *Izgubljeni zavičaj*) i drugih hrvatskih pisaca.

Dakako, ovo što je rečeno opća je slika dopunjena samo ponekim detaljem. Dodajem tek ponešto, npr. da je Vinko Hraste iz Brusja na Hvaru u drugoj polovici 18. stoljeća napisao šaljivu pjesmu o don Grguru Miličiću (Visko Dulčić 1974), da je Trogirani Dominig Laurić u 17. stoljeću transformirao jedan spjev Gian Battista Marina (*Strage degli innocenti*) u mali barokni roman (Hrvoje Morović 1978), da je vrbnička čakavština poslužila kao jezik prevođenja, i to sa švedskoga (Vulić 2002), da postoji i čakavski (upravo: cakavski) sonetni vijenac (Božanić 2008), da postoje mnoga pravila bratovština, brojne oporuke, epigrafi, jednom riječi, čakavština je toliko opsežan hrvatski idiom da će sigurno još dugo zanimati učenjake, a nastajat će i nova djela uključujući kazališne predstave, lakoglazbene oblike i televizijske serije koje su i dosad zaokupljale masovnu pozornost i u Hrvatskoj i izvan nje.

LITERATURA

- Benčić, Nikola. 1998. *Književnost gradišćanskih Hrvata od XVI. stoljeća do 1921.* Zagreb: Sekcija Društva hrvatskih književnika i Hrvatskog centra P. E. N. – a za proučavanje književnosti u hrvatskom iseljeništvu.
- Božanić, Joško. 2008. "Sonetni vijenac. Pohvala falkuši". *Čakavska rič*, XXXVI/1-2: 191-198.
- Bratulić, Josip – Stjepan Damjanović. 2005. *Hrvatska pisana kultura 1.* Križevci – Zagreb: Veda.
- Brozović, Dalibor. 1969. "Djelo Petra Zoranića u razvitku jezika hrvatske književnosti". *Zadarska revija*, XVIII/5: 477-494.
- Brozović, Dalibor. 1986. "Između stilske i ilustrativne funkcije i orijentacije u hrvatskoj dijalektalnoj poeziji". *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 25: 29-35.
- Damjanović, Stjepan. 1995. *Jazik otačaski.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Damjanović, Stjepan. 2005. *Jezik hrvatskih glagoljaša.* Zagreb: Matica hrvatska.
- Dulčić, Visko. 1974. "Šaljiva pjesma o don Grguru Miličiću". *Čakavska rič*, IV/1: 99-104.

- Fancev, Franjo. 1933. "Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda (1790-1832)". *Grada za povijest književnosti hrvatske*, 12.
- Frangeš, Ivo. 2005. *Riječ što traje. Književne studije i rasprave*. Zagreb: Školska knjiga.
- Franičević, Marin. 1983. *Povijest hrvatske renesansne književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
- Hercigonja, Eduard. 1994. *Tropismena i trojezična kultura hrvatskog srednjovjekovlja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Holjevac, Sanja. 2007. "Čakavština Pobožnosti križnoga puta iz 1798. godine". *U Službi jezika. Zbornik u čast Ivi Lukežić*. Rijeka: Filozofski fakultet u Rijeci.
- Jelenović, Ive. 1961. *Nova čakavska lirika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Kapetanović, Amir. 2003. "Jezične značajke i leksikografska obrada fra Ivanove *Filomene* iz XVII. stoljeća". *Rasprave Instituta za hrvatske jezik i jezikoslovlje*, 29: 131-155.
- Katičić, Radoslav. 1986. *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- Lisac, Josip. 1994. *Hrvatski jezik i njegovi proučavatelji*. Split: Književni krug.
- Lisac, Josip. 2004. *Faust Vrančić i drugi*. Šibenik: Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić".
- Lukežić, Iva. 1996. "Čakavština u 'Basnama' i komediji 'Šilo za ognjilo' Matka Laginje". *Zbornik Ivan Matetić Ronjgov*, Rijeka, 5: 123-135.
- Malić, Dragica. 2002. *Na izvorima hrvatskoga jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Morović, Hrvoje. 1978. "Marinova 'Strage degli innocenti' u prijevodu Trogirana Dominiga Laurića". *Čakavska rič*, VIII/1: 69-118.
- Peti hrvatski slavistički kongres. Zbornik radova*. Knjiga 1. Rijeka: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci.
- Stamać, Ante. 1987. "'Baščanska ploča' kao književno djelo". *Croatica*, XVIII/26-27-28: 17-27.
- Stojević, Milorad. 1987. *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća: antologija : studija*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Stojević, Milorad. 2007. *Čakavsko pjesništvo XX. stoljeća: antologija*. Pula: Istarski ogranak Društva hrvatskih književnika.
- Tadijanović, Dragutin – Olinko Delorko. 1933. *Hrvatska moderna lirika*. Zagreb.
- Vončina, Josip. 1988. *Jezična baština*. Split: Književni krug.
- Vulić, Sanja. 2002. Vrbnička čakavština kao jezik prevođenja. *Čakavska rič*, XXX, 1-2: 529-533.
- Zbornik o Petru Kneževiću*. Zagreb – Šibenik: Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu – Gradska knjižnica "Juraj Šižgorić".

CHAKAVIAN DIALECT AS THE LANGUAGE OF LITERACY AND LITERATURE
FROM THE MIDDLE AGES TO THE PRESENT DAY

This paper deals with the fate of chakavian dialect in Croatian literacy and literature from the Middle Ages to the present day. It points out that the popular Croatian language in the Middle Ages was usually chakavian, often chakavian-kajkavian, rarely with the infiltration of štokavian, although there were also štokavian texts, especially in the Dubrovnik area. Latin as well as Old Church Slavonic were also used as the Croatian standard language. In the difficult 16th century outstanding results were achieved in literature, including that of chakavian speakers, who as early as that wrote under the štokavian influence, which tells us about what the future of the Croatian language would be and what in the 17th century was accurately predicted by the chakavian writer from Pag, Bartol Kašić. At the beginning of the 17th century, Juraj Baraković was the last significant chakavian poet before the appearance of dialectal authors (Nazor and others) in the 20th century. However, even in the 17th century there were still many chakavian texts which also appeared in Gradišće (Mekinić). After the mid-18th century chakavian writing outside Gradišće had completely died down, so in the 19th century there were very few works written in chakavian. In the 20th century numerous valuable works in Croatian dialectal literature were created, those written in chakavian also included.

KEY WORDS: *Chakavian dialect, standard language, dialectal literature.*

